

סכנה מימין ומשמאל - על תופעת הסרבנות בחברה דמוקרטית



מטרות: ◀

- לדון בסוגיה של סרבנות לשירות בצה"ל ממניעים אידיאולוגיים ולברר את השלכותיה ברמה האישית וברמה החברתית.
- לעמוד על כך כי בחברה דמוקרטית קיימות דרכים לגיטימיות רבות למחאה ולשינוי.
- לעמוד על חשיבות מערכת החוקים המחזקת את התשתית המשותפת בחברה דמוקרטית פלורליסטית.

עזרים: ◀

- נספח מס' 1: רשימת ההיגדים
- נספח מס' 2: מידע - סרבנות בעיני החוק

מהלך ההפעלה ◀

שלב א' - במליאה

למנחה: אמור למשתתפים:

שאלת הסרבנות המצפונית עולה מדי פעם על סדר יומה של החברה הישראלית. מדי פעם עולים קולות הקוראים לאי גיוס לצה"ל או לסרבנות במהלך השירות. מחד גיסא נשמעים טיעונים כי פינוי יישובים עומד בסתירה לערכים דתיים וציוניים כאחד. מאידך גיסא נשמעים טיעונים כי השירות בשטחים פוגע בעם אחר ומשחית את החברה הישראלית. אנשי ציבור ורוח מתריעים על הסכנה הכרוכה באי ציות לחוק מימין ומשמאל ועל ההשלכות החברתיות והלאומיות, העלולות לגרום לקרע בחברה הישראלית.

בהפעלה זאת נברר מושגי יסוד ונדון בהשלכות האישיות והחברתיות של תופעת הסרבנות על כל גווניה.

יש שתי אפשרויות להמשך שלב א':

אפשרות א' - המנחה יברר עם המשתתפים את משמעות המושג "סרבנות" ואיך הוא מתקשר לנושאים שעומדים לאחורונה על סדר היום הציבורי של החברה הישראלית.

ניתן להתבסס על נספח מס' 2 ולהרחיב, במידת הצורך, את המושגים "סרבנות מוחלטת" ו"סרבנות מבחינה".

אפשרות ב' – המשתתפים יתחלקו לזוגות. כל משתתף יכתוב לעצמו שלושה מקרים הזכורים לו, שבהם התבקש לומר או לעשות מעשה הנוגד את מצפנו, ערכיו ואמונתו. רצוי להתייחס בבחירת האירועים למעגלי ההשתייכות השונים – משפחה, בית הספר, חברים, כלל החברה, המדינה. כל משתתף יספר לבן הזוג על מקרים אלה בעזרת השאלות הבאות:

1. כיצד הגבתם או פעלתם? מדוע? (אילו מניעים הנחו אתכם בכל אחת מהתגובות?)
 2. האם יש הבדל בין התגובה בכל אחת ממסגרות ההשתייכות? כן? לא? מדוע? (אפשר להציע זוגמאות מסיפורים של אחרים, מתוך הקולנוע, הספרות ועוד).
- כמה זוגות מזווחים במליאה על המקרים שסיפרו זה לזה.
עד כאן אפשרות ב'.

שאלות לדיון במליאה:

1. לפי דברי המשתתפים, מהם בדרך כלל המניעים לאי-ציות מצפוני?
 2. באילו מקרים ניתן לפעול על פי צו המצפון ובאילו מקרים אין לעשות זאת?
 3. לגבי השירות בצה"ל – האם אי-ציות או סרבנות במסגרת השירות הצבאי כמוהם כאי-ציות או סרבנות בחיים האזרחיים?
- המנחה יסביר למשתתפים כי ההפעלה נועדה לזון במשמעותה של סרבנות לשירות בצה"ל או לסירוב פקודה במהלך השירות. ההיגדים המצורפים מביאים השקפות ונימוקים שונים – "בעד" ו"נגד".

שלב ב' – אישי

כל משתתף יקרא את דף ההיגדים המצורף (נספח מס' 1), ויבחר שני היגדים משמעותיים בעיניו.

שלב ג' – במליאה

מספר משתתפים יציגו את ההיגדים ואת הנימוקים לבחירתם.



שאלות לדין:



1. מהם הנימוקים העיקריים שעלו?
2. האם התמונה שעולה מעידה על גיוון בדעות? אילו עמדות ונימוקים הם בדעת מיעוט?
3. לאור הדין, מהי החשיבות של "שמירת החוק" בהקשר זה בעיניכם?
4. מהן אפשרויות התגובה של הפרט במקרה של התנגשות בין חוק למצפון?
5. אילו דרכים חוקיות עומדות לרשות הפרט להביע מחאה או אי-הסכמה למדיניות או לחוקים?
6. מהן ההשלכות של הסרבנות לשירות בצה"ל על החברה? על הדמוקרטיה הישראלית? על החוסן החברתי-לאומי? על כושר ההרתעה? על הנכונות לשרת בצה"ל?
7. האם קיימים מקרים שבהם סרבנות יכולה לחזק את הדמוקרטיה?
8. האם יש לדעתכם הבדל בין יחיד שמסרב לבין קבוצה שמביעה עמדה של סרבנות?
9. "עבריינות אידיאולוגית אינה מתבצעת מתוך בצע כסף או צורך אישי אחר... היא נעשית מתוך נכונות של אנשים להקריב את עצמם ולשלם מחיר אישי כבד כדי לשרת אידיאולוגיה ראויה לדעתם למדינה ולחברה. אלה אנשים חיוביים וערכיים, יהיה מקור הסירוב שלהם משמאל ומימין, ולכן יש להם עורך ציבורי ותמיכה פוליטית. דווקא בכך טמונה הסכנה במעשה שלהם..." (יצחק זמיר, לשעבר היועץ המשפטי ושופט בית המשפט העליון, מתוך: "הסרבנות מערערת את יסודות החברה", עקיבא אלדר, הארץ, 16.4.02)
10. כבני נוער לקראת גיוס, אילו כללים או סייגים ניתן להציע כדי להתמודד עם בעיית הסרבנות?

1. החוק אינו צריך לכפות על אדם מעשים המוגזמים להשקפתו המוסרית (גם אם היא מוטעית).
יוסף רז (מתוך "בעיות בפילוסופיה של המוסר", האוניברסיטה הפתוחה)



2. לא נציית לחוקים בלתי צודקים ולא ניכנע לנהלים בלתי צודקים. נעשה זאת בדרכי שלום, בגלוי ובשמחה, כי מטרתנו היא לשכנע...ננסה לשכנע במילים, אך אם המילים תיכשלנה, ננסה לשכנע במעשים. תמיד נהיה מוכנים לדבר ולחפש פשרה הוגנת, אך אנו מוכנים לסבול כשיש בכך הכרח, ואפילו לסכן את חיינו, כדי להעיד על האמת כפי שאנו רואים אותה.
מרטין לותר קינג



3. החוק מהווה תשתית לחיים משותפים בחברה המאורגנת. הפרה של החוק מערערת תשתית זאת, ולכן היא פסולה מבחינה מוסרית. החובה המוסרית לציית לחוק יש לה חשיבות מעשית רבה. המדינה איננה מסוגלת לאכוף את קיום כל החוקים, כל הזמן, על כל האזרחים, באמצעי כפייה. משום כך היא בנויה בהכרח על ההנחה שרוב האזרחים נכונים לציית לחוק מתוך הבנה ורצון.
יצחק זמיר, לשעבר היועץ המשפטי ושופט בית המשפט העליון



4. לרשות הסרבנים עומדת זכות המחאה האזרחית על כל גווניה ושיטותיה. סרבנות יוצרת סדקים בחומת המגן של מדינת ישראל...שאלת הסרבנות היא שאלה אידיאולוגית שבוודאי איננה מתאימה לצבא. לא צריך לברר זאת על גב הצבא.
(מתוך "החזרה בין צה"ל לחברה הישראלית: שירות חובה", הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2003)



5. חברה דמוקרטית אינה יכולה להחזיק מעמד לאורך זמן לנוכח תופעה רחבה של אי ציות לחוקים... תהיה ההצדקה המוסרית אשר תהיה, המדינה חייבת להיאבק בתופעה של סירוב לקיים חוקים ועליה למנוע את התפשטותה.
יצחק זמיר, לשעבר היועץ המשפטי ושופט בית המשפט העליון
(מתוך "הסרבנות מערערת את יסודות החברה", עקיבא אלדר, הארץ, 16.4.02)



6. אין קיום למדינה בלי צה"ל ואין קיום לצה"ל בלי משמעת וציות לפקודות שמקורן בהנהגה הנבחרת של המדינה.
חיים י. צדוק, לשעבר שר המשפטים (ידיעות אחרונות, 25.2.02)



7. אין הבדל עקרוני (בין סרבנים ממחנה משמאל לסרבני הימין) בתוצאה סופית. שני הצדדים חותרים למצב, שבו תהיה לחיילים הזכות לקבוע איזו מפקדות הצבא לא למלא.
זאב שיף, (הארץ, 29.10.04)



8. האזרח חייב לציית לחוק אפילו אם הוא נוגד את מצפונו. ואם יעדיף את מצפונו על החוק, תפעל המדינה כדי לכפות עליו ציות לחוק או להעניש אותו על הפרת החוק.
יצחק זמיר, לשעבר היועץ המשפטי ושופט בית המשפט העליון



9. אסון לאומי יהיה אם חיילים, תלמידיו של רב פלוני, יסרבו להשתתף בפינוי יישוב בעוד שחברייהם החילוניים, תלמידיו של אדמו"ר חילוני, יסרבו לשמור על היישוב בו מתגוררים הוריו של החייל האחר.

הרב שי פירון



10. תופעת הסרבנות מסוכנת לנו כצבא, כחברה וכמדינה... חוסנו של צה"ל כצבאו של עם ישראל נובע מאחדות המטרה והגיבוי הציבורי לו זוכה צה"ל. אסור לפגוע בחוסנו של צבא הגנה לישראל. הרמטכ"ל רב אלוף משה (בוגי) יעלון (מתוך דבריו בטקס התייחדות עם חללי חיל הים באשדוד 20.10.04)



11. במדינה דמוקרטית חיילים ייזרשו, בתור אלה ששייכים לזרוע ממלכתית שמתנהלת על ידי הממשלה, למלא פקודות חוקיות, גם אם הן יהיו מימוש של מדיניות שהם לא מזדהים איתה. אסא כשר, פנים 2004



12. גם בדמוקרטיה זכותה וסמכותה של המדינה לחייב את אזרחיה היא מוגבלת, ולכן גם מוגבלת החובה המוסרית להישמע לחוקיה... לפיכך תמצא בכל העמים והתרבויות מקרים שבהם דווקא טובי האזרחים הפרו את חוקי המדינה - לפעמים עד כדי מרד אלים. למשל, כל נביאי ישראל היו "בוגדים" במדינתם... ובמלכיה החוקיים.
ישעיהו ליבוביץ, על חובת הציות לחוק, 23.2.85



13. אנחנו, קצינים וחיילי מילואים קרביים בצבא הגנה לישראל, שחוננו על ברכי הציונות, ההקרבה והנתינה לעם ישראל ולמדינת ישראל... אנו מצהירים בזאת כי נוסיף לשרת בצבא הגנה לישראל בכל משימה שתשרת את הגנתה של מדינת ישראל. משימת הכיבוש והדיכוי אינה משרתת מטרה זאת - ואנו לא ניקח בה חלק.
מתוך: מכתב הלוחמים, ינואר 2002



14. אחת מנקודות המפתח היא הצורך החיוני להבדיל בין "סירוב" ל"סרבנות". סירוב הוא תגובה לדרישה ספציפית, אדם נדרש לעשות דבר מה והא מסרב. סרבנות היא אימוץ עמדה של סירוב שיטתי, גורף... ייתכן מאוד שאנו זקוקים לסירוב. לאדם הבודד... שיקום ויאמר בקול בהיר: "את זה אני לא עושה, כי זה לא מוסרי, כי זה אסור"... נעמוד מולו ונשפוט.
מתוך: יורם מלצר "בעד הסירוב, נגד הסרבנות", 25.12.03

מינהל חברה ונוער <http://noar.education.gov.il>

יש להבחין בין "סרבנות מוחלטת" לבין "סרבנות מבחינה".

□ **סרבנות מוחלטת** מציינת סרבני מצפון פציפיסטים אשר מתנגדים עקרונית לקיומם של צבאות בכל מקום בעולם. יש מדינות בעולם שבהן החוק מכיר בסרבנות מוחלטת ומשחרר פציפיסטים משירות צבאי.

□ **סרבנות מבחינה** מציינת סרבנים שאינם מוכנים לשרת שירות צבאי בהקשר מסוים, אבל אינם מתנגדים עקרונית למלחמות בכלל (לדוגמה, סירוב לשרת בהקשר הצבאי הספציפי של העימות הישראלי-ערבי). בבריטניה, למשל, החוק מכיר גם בסרבנות מבחינה.

□ **פטור מחובת שירות צבאי על פי חוק שירות ביטחון**

חוק שירות הביטחון מעניק פטור מחובת שירות בצבא לאשה שהוכיחה כי "טעמים שבמצפון או טעמים שבהווי משפחתי דתי מונעים אותה מלשרת בשירות ביטחון". כמו כן מסמיך חוק זה את שר הביטחון לפטור אדם מחובת השירות בצבא, בין היתר, "מטעמי משפחה או מטעמים אחרים", ושר הביטחון עשה שימוש בסמכות זאת כדי לפטור מחובה זאת את רוב תושבי המדינה הערבים. עם זאת, בשל המצב הביטחוני המיוחד של ישראל, לא ניתן פטור כללי מחובת השירות בצבא לכל מי שמתנגד לשירות כזה מטעמי מצפון.

□ **פקודה בלתי חוקית בעליל**

בית המשפט עשוי לומר כי צו אשר הינו בלתי מוסרי באופן קיצוני הינו גם בלתי חוקי בעליל. בית המשפט הצבאי (במשפט כפר קאסם, 1958) אמר כי "סימן ההיכר של פקודה כזאת כמוהו כדגל שחור, שמתנוסס מעל הפקודה ככתובת אזהרה האומרת 'אסור', משום שאי החוקיות של הפקודה גלויה ומובהקת, והיא זוקרת את העין ומקוממת את הלב של האדם הסביר." פקודה לרצוח אנשים שאינם נוטלים חלק בפעולות איבה, שלא במהלך הקרב, הינה פקודה כזאת. פתרון משפטי זה, אמר בית הדין הצבאי לערעורים במשפט זה, "פורץ כאילו את גדר הקטגוריות המשפטיות הטהורות, וקורא לעזרה את הרגשת החוקיות, הצפונה במעמקי מצפוננו של כל אדם באשר הוא אדם, אך אם אינו בקי בספר החוקים".

